

TARIHIN GANA -GANA DA
AL'ADUN - SU

NA

HAJARA HALIDU
NO 3540-96

SASHEN HAUSA/PES
KWALEGIN ILLI TA MINNA

NOVEMBER, 2000

LANA 63

TARIHIN GANA-GANA DA
AL'ADUN - SU

NA

HAJARA HALIDU

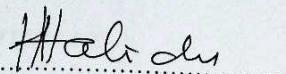
NO 3540/96

SASHEN HAUSA/PES
KWALEGIN ILIMI TA
MINNA

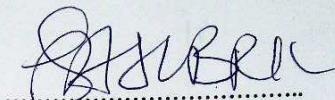

TA KARDAR AMINCEWA

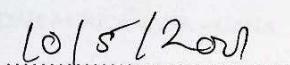
Na Gabatar da wannan aikinnawa domin amincewar mallama ta.

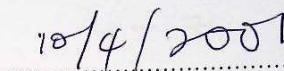
SA HANNUN DALIBA

SA HANNUN MAI DUBA WA

KWANAR WATA

KWANAR WATA

SHIMFIDA:- TARIHIN GANA – GANA DA AL'ADUN SU

GABATARWA

IV

CHAPTER ONE

TRIHIN GANA – GANA DA KASARSU

1 - 3

CHAPTER TWO: 1

AL'ADAR AUREN GANA – GANA

4 - 7

1:2

IRE – IREN AUREN GANA – GANA.

AUREN SOYAYYA

5

AUREN TILAS

AUREN ZUMUNTA

CHAPTER THREE

8 - 11

HAIHUWA

CHAPTER FOUR

SUNA

IV: 1:- ZANA SUNA

12 - 13

IV: 2 WASAN SUNA

CHAPTER V

14

MUTUWA

CHAPTER VI

BUKUKUWA DAWASSANNI

18 - 16

Vi: 1 Bukin Sallah

Vi: 2 Bukin Suna

Vi: 3 Bukin Aure

Vi: 4 Bukin SABON DOYA

CHAPTER VII

DANGANTAKAR AL'ADUN GANA - GANA

17

DA

NA HAUSAWA.

GABATARWA:-

Wannan dan littafin ya kunshi bayani ne akan tarihim Gana – Gana da al’adum su. Da farko anyi bayani kan al’alader auren su, da ire – iren aure, da kuma sai suna ire-ire sunayen gargajiya kuma wankar buki da goyo. Haka kuma da yadda ake sha’anin mutuwa da kuma yadda ake bukuwa da wasannin su. Daga karshe zamu ga ire wasannin da ake yi na gargajiya. Sauran kuma sai Dangatakar da ke tsakanin al’adun Hausawa da na Gana – Gana.

GABATARWA:-

Wannan dan littafin ya kunshi bayani ne akan tarihim Gana – Gana da al’adum su. Da farko anyi bayani kan al’alader auren su, da ire – iren aure, da kuma sai suna ire-ire sunayen gargajiya kuma wankar buki da goyo. Haka kuma da yadda ake sha’anin mutuwa da kuma yadda ake bukukuwa da wasannin su. Daga karshe zamu ga ire wasannin da ake yi na gargajiya. Sauran kuma sai Dangatakar da ke tsakanin al’adun Hausawa da na Gana – Gana.

GODIYA

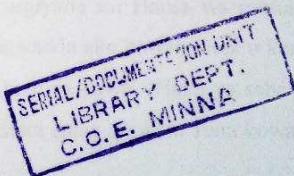
Godiya ya tabbata ga Allah madaukakin Sarki da Shugabanmu Annabi Muhammadu (S.A.W). Ina mikka godiya ta ga mahaifina Alhaji Abubakar J^{ai}wo Dangara Wanda ya rigamu gidan gaskiya Ubangiji Allah ya jikan sa domin na fara wannan kos ya na nan. Kuma ga shi yau zan gama ba shi nan ya riga mu gidan gaskiya Allah ya Gafarta msasa (Amin) shi ne ya sha wahalar ya sa ni a firamari da sakandare na gama ya kuma bani karfin gwiwa. Godiya ta ga mahaifiya ta Hajiya Nana Aishatu wadda ta haife ni ta kuma rene ni her ta zaunar da ni ta bani tarihin Gana-Gana da al'adunsu, Allah ya saka Mata da Alheri (Amin) ina mikka godiya ta ga maigida na Alhaji. Haludu Adamu maishanu domin nauyin makaranta na da yayi na taimaka ma ni wajen biyan kudin makaranta daga farko her karshe Allah ya saka masa da Alheri. (Amin). A karshe na gode wa Hajiya Salamatu Jibril Wadda ta duba mai aiki na ta kuma ba ni karfin gwawa na kammala wannan. Aiki na wa it a ma Allah ya Saka mata da Alheriasa. Sauran malamai na wadan da su ka karantar da ni su ka bani nasu illmin musanman Malam Sule Ladan da Malam Aliyu M. Busa, Da malama Zainab, da Malam Aliyu I Fulani, da Malam Musa Sani Ahammed da sauran Malamai Allah ya saka masu da Alhreri

DOMIN

Na rubuta wannan littafi domin mahaifi na da mahaifiyata, da ya'yan, Umar, Hassan, Hussaina, Maimuna da Adamu da kuma malamai na wadanda suka koyar dan ⁱ Allah ya saka musu da Alheri (Amin).

Sai Muhammed ya ci jiboh da nukunbi a tareebi haɗi nuna matsayi
Kwankwaso gidi kudu da wanihaɗi, wani Andoni. Adonu a tareebi
muyam su ne kudu da wanihaɗi, wanihaɗi. Yenkezunsa da amfani haɗi nuna
luka a tareebi, da yin da yin gida da yin. Da gida a tareebi haɗi
haɗi daga-kudu da haɗi nuna, wanihaɗi, wanihaɗi kudu da yin da yin.
Gidaren yadda.

Sai Amman Muhimmadi Gando, Jami'u Fada, haɗi
muyam su ne kudu da wanihaɗi, wanihaɗi.
Yenkezunsa da amfani haɗi nuna
haɗi daga-kudu da haɗi nuna, wanihaɗi, wanihaɗi kudu da yin da yin.
Gidaren yadda.

CHAPTER I
CHIMFADA:
TARIHIN GANA-GANA DA KASAR SU

A salin Gana-gana dai Nufawa ne saboda shi tsode wanda yake shi ne asalin Nufawa yana da kani wanda a ke kiransa Muhammadu Gana-ko shi wannan Muhammadu Gana-ko yayi hijira saboda yake-yake da akayi domin shi wansa tsode ya umuree shi da zuwa gaba saboda ya yake sauran garuruwa. Daga nan shi Muhammadu Gana-ko ya tashi zuwa Gbara ga Gbara zuwa Nupeko, daga nan sai ya sauva a Agaie, to da Nufawa suka same shi sai suna kiran shi Etsu-Agaieci saboda sun same shi ne a wurin. Ma'anar wannan suna. Kuwa ita ce sarkin Agaie to da yaga yana da niyar zuwa gaba, sai ya bar Agaie zuwa kasar Gulu in da ya kafa bukkar sa. Su kuma Nufawa. Suka maimaye. Agaiede da kewayensa.

Shi Muhammadu ya cigaba da zaman sa a Gulu har ya same mata ya Aura wadda ake kira A wushetu watau Aishatu. Allah ya basu haihuwa, yayan-su hud'u, uku maza mace daya. Yana zaune da matarsa suna sana'ar, kama kifi har 'ya'yan nan sun girma sai ya sa. Su zuwafataueci kasar Gara, har daga nan su ma suka samu wajen zuwa har su ka yada iri wanda yau kasan Gara ya yad'u.

Shi wannan Muhammadu Gana-ko, kamar yadda na fadi da farko sana'ar sa kamar kisi ne to yana cikin wannan sana'ar ke nàn, shi bai iya hawan gora ba domin yana kama kofi da kurgiyane sai Hausa wa masunta suka zo suka sauva a gidan sa suka koya masa yadda ake hawan Gora a kama kifi da kuma anfani da kalli domin samun kifaye da yawa. Haka ya saba da shekara gidan sa suke sauva saboda sabo.

To wadannan Abokanan sa Hausawa da suka saba da Juna, duk shekera ta kewayo sai su zo gidan sa idan basu same shi ba, to sai su tambayi matarsa suce "Ina Gana-Gana? Sai a ce ba ya nan ya tafi kasar Gara ganin ya'yansa.

Saboda yawan Na-nata sunan Gana-suna ce Gana-Gana fa? Shi ya haifar da sunan Gana-Gana wanda har yau ana kiran su da suna Gana-Gana kenan. Zuwan kabilia, kafin wannan lokaci ana kiran-Gana-Gana da suna (ZHITAKO). Anan sunan Gana-Gana ya zama ganagana wadda har yanzu ana kiransu da shi watau Gana-Gana. Shi zane nan da ake gani a fuskar Gana-Gana, ko Nufawa ko Gara ai yayi asali ne. wata rana ne wani ya zamo daga sama sai icen kwara mai kaya-kaya ya fado masa a fuskai yayi masa zane shi ke nan kowa kuma sai ya kama yin zanen shi ma yayi wa ya'yansa da ke kasar Gara shi ya sa duk inda kaga Nufawa ko Gana-Gana ko Gara duk zanen su daya ne sai dai wadansu Nufawa na su bai shi ga sosai ba. Su kuma Gara idan ka lura zaka gan zanan su ya zanen daya saboda su ya'yan Ganan da ke can kasar Gara wadda ubansu yazo yayi masu zane, suma haka suke zana fuskarsu su Gara sukan hada da salo har su na bille sanan zanen su. Shi kuwa Gana zaman sa a Gulu ya haifar da kasar Gana-Gana sabo da yaduwar iri. Watau Gulu da kewayen-sa abinda da ya kama daga katcha, Dangara, yaba, Ebo, Guridi, Kpada, Pelemi, Zago, da sauran garuruwa da suka kewaye duk asalin-su daya da Nufawa yadda ake cewa Gwarin gabas, Gwarin yamma, Gwarin Nkwa, da Gwarin Nge-Nge haka. Gana-Gana suke da Nufawa duk uwarsu daya ubansu daya Danjuma ne da Danjumai

I:I KASAR GANA-GANA

Kasar Gana-Gana kasa ce mai yawan rayi-rayi da tuddai da tsakuwa da kuma ruwa, saboda ruwan rafin Gura-ra ya bi ta tsakiyar-su ne wani lokaci kuma sai a same shi ya baud'e ta bayan gari ko kuma yasa su a tsakiya. Shi wannan rayi-rayi suna nan kala biyu rayi-rayi mai laushi da mai danko. Saboda Noma da kuma Gini Domin suna da yawan son Noma da gini sosai sun fi Nomar doya, Rogo, shinkafa, da kuma rake. A wajen su, kuma ba'a bar su a baya ba saaboda ruwan da ya sa su a tsakiya. Manyan sana o'un-su sun had'a da rini, Noma, su, da kuma Gini duk inda ka gan Gana-Gana ba ka raba shi da

waddanan sana'a ko ina suka zauna zasu nemi inda za su cigaba da sana'ar su.
Matarsu kuma kitso da sakan Gwado.

CHAPTER:II

AL'ADAR AUREN GANA-GANA

AL'adun auren gana-Gana, al'ada ce mai karfi mai wuya saboda marurata masu ci ma matar su mutun ci su yio hatara. Domin a kwai dokoki iri-iri da kuma kashe kudi wadda ko an hada mutun da kudi ya sake matarsa ko ya ci mata mutunci ba zai iya ba. Domin in ya duba wahaloli da ya sha to ba zai iya ci mata mutunci ba Al'ada ce wadda kafin ka auri yarinya za ka sha wuga sosai kuma bisa ga al'adun Gana-Gana idan ka aure ta ba saki tsakanin ta da kai zama ne za ku yi tankar wa da kabnuwa har mutu wa ta raba ku kuma ko mata hudu ne haka za ka kasance da su su kuma za ka gansu ka mar cyan uwar juna ba fada tsaakaninsu saboda haka a kyara zama aji Auren su da yadda ake Auren Gana-Gana, da ire-iren Auren su da yadda ake bukin auren su, da kuma ma'anar Aure.

II:I MA'ANAR AURE

Aure alaka ce ta haliccin zaman tare tsakanin namiji da mace. Ana yin sa ne saboda abin da aka haifa ya sami asali, da mutunci, da kiwon iyaye. Kuma shi ne maganin zina da 'ya'ya marasa iyaye. Aure muhummin abune ga al'umma saboda haka akwai hanyoyi ayyananu da tabbatar da shi. Idan yaro ko yarinya suka guma sai iyayensu sa ransu suyi. Masu Aure tun ransa bai yi halinsa ba. Wani lokaci kuwa yaro ne yake ganin yarinya ya rinka yi mata 'yar kyauta har a gane yana son ta sai a neman masa ita, ko abokansa su fada wa iyayen sa a gida cewa sun ga alamar wane yana son wance ko kuma a fada wa yarsa ko gwaggonsa, ko matar wansa, su kuma su I sar da sakon ga iyayensa.

II:II IRE – IREN AUREN GANA-GANA

Auren Gana-Gana ya kasu kashi – kashi. A kwai Auren soyayya, Auren telas da Auren zumunta.

AUREN SOYAYYA:-

Auren ne wanda yaro ke ganin yarinya ya ce yana sonta da aure, ita aure. kuma ta amince iyayenta sun yarda da maganar, sannan a yi haramar daurin

AUREN TILAS:-

A nan yaro yakan gan yarinya ce, yace yana son ta da aure, amma ba ta amince ba. Iyayenta kuma su zartar da hukunci, watau wasu na so, ko suna ki. Har ma akan ba da yarinya ga wanda yake sa'ar mahaifinta ne ko sa'ar kakanta, alhali kuma ba ta so. Kuma akan nema wa yaro yarinya ba tare da yana so ba, saboda wata alaka ko yar jejeniya tsakanin iyayensu.

AUREN ZUMUNTA:

Wannan Aure ne wanda akan nema wa yaro yarinya daga cikin dagain uwa ko na uba, ba tare da an shawareci yaran ko yarinya ba. Irin wannan aure ana yin sa ne don kara yauka ka dan kon zumunci tsakanin 'yan uwa. Amma irin wannan auren akwai illa a ciki da zaran auren bai yi kyau ba to sai ka gan zuminci ya kusar rabuwa saboda rashin jituwar ma'a uran. Har ana wa wannan irin auren kirari da cewa "Auren Zumunta in ya yi kyau zumunta, in bai yi kyau ba mugunta". Allah ya gyara.

II:III YADDA AKE YIN AUREN GANA-GANA

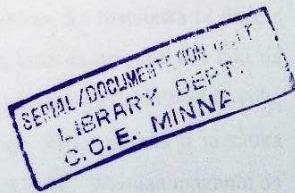
It al'adar gana-gana ta babbanta da sauran wasu al'adu domin ko za'a samu wadda suka zo daya to a cikin a l'uma to daya-daya za'a. samu al'ada wadda ta zo daya dana gana-gana sai a gyara zama a sha labari. Yadda ake auren shi ne yarinya takan grma sosai ba irin grma nan na Hausawa ba da, irin ace yarinya shekara tara ko goma ko sha daya ba irin wannan grma. Zata yi ta tafi gidan miji ba. Gana-gana su kan bar yaran su mata su grma su cika har su batse har sai ta kusa tsufa agidan iyayan ta sannan wadda yake son ta sai ya zo ya yi magana da iyayenta sai a turo mutane daga gidan shi mijin su zo su yi magana. Idan yarinya ta yarda kuma iyayen. Sun amince, to sai ranar

kasuwua, ko wanai buki idan ta laf sal shi mijin watu sauryin mai niiman tada
 auroe ya 30 ya, kamaata ya kai ta samu cliki ta hahiu tukuna to wanana yu uwa akwai soyayya
 giidanesa har sali ta samu cliki ta hahiu tukuna to wanana yu uwa akwai soyayya
 tsakaniin ta da shi mijinla sali a dawo giidane da su zauua auroe ya
 sha hahiu kafin a kamimila bilkin aurcen har amaryta ta dawo giidene mijinla.
 amaryta auroe ya kafin a kamimila bilkin aurcen har amaryta ta dawo giidene mijinla.
 Bukiin aurcen ya kama ne tnu lokacini da augeo ya alika da iyayenesa giidane
 amaryta. Iyayen augeo za su yi kama goma sha hahiu ana hidimer buki sali asa
 yadi alawayo da zauua da kayan aibincin wadda za'yi wa yan buki dannguna
 da Abokam arziki. Kama na goma sha hahiu ana hidimer buki dannguna
 boyte ta har na inlin eude sali augeo ya bilya wasu kud'a; e; ukun kafin amaryta ta
 dawo sannan a kama na goma sha hahiu sali a daura auroe. Samman suran d
 angin augeo. Su zo su ral'i amaryarsu gida. Anan amaryta ba za ta ci aibincin
 kuma yawa chin abincin amaryta shi ne shinkafa, da sakwara za'yi su ne da
 giidane ango ba har kama bakwai za'ri ninka kamo mata aibincin daga giidane su
 manja idan an je kwasan tluwo to miamalakan dan gwalan ruwaa da ake yi to annan
 manja za'a diniga dangwalla ana kwaschen tluwon da shiklo sakwara. Haka kuma
 tuwan wukka daga giidansu ne za'a kamo mata da sabulin solo da mafsigi da
 garin magani dakakke za'a hada shi gaba dayi ta wukka nakawana bakwai.
 A kwarsa ta takwas za'yi budan kai bayan buden kai amaryta za ta zauua da
 kawayenta ana ta multisuka mata lalle har mrasayin kwanan ukhu tukuna sannan
 amaryta ta kafa mutuhi da yamma gabaniin maga riba sali ta yi abincin ta kai wa
 angontta. Da sare kuma, sali ta dama kunu ta ba mijinla da suran dannguna da
 kawaye, da iyayen mijinla.

H:IY YADDA AKKE VIN BUKIN AUREN GANA-GANA

Ranar yin girkin, iyayen mijin, da na amarya zasu hadu a gindin murhu aga yadda amarya take girki. Idan ta iya shi ke nan sai a watse washe gari in kuma iya. Idan kuma ta iya to sai akawo mata gara ayi mata danki kayan adon daki zayyana muku a zama nin. Da watau Jahiliya amman yan zu daga yarinya ta cika ta isa zuwa aure sai a aura da ita ma wadda ta ke so sai miji ya kawo idukiya da sadaki da kayan dauran aure.

Sai iyaye su sa rana idan rana yazo sai a tara malla mai a raba goro na gayyatar mutane buki sai a daura aure akai amarya gidan mijin ta amman dudda haka sai ta kwana uku ana mutsuka mata lalle sanna ayi budan kai sai ayi mata dankin daki da kayan adon dakin da na sawa sanan kowa ya watse a b arta da angon ta sai kuma ayi fatan Allah ya bada ciki da goyo.

CHAPTER III: HAI HUWA

Ma'anar Haihuwa ita ce yayin da miji da mata suka. Karu da samun da watau sa'ar da ta sami ciki bayan an tabbatar da igiyar aue tsakanin ta da tahanay ar'ada⁽¹⁾. Tun daga wannan lokacin ne iyaye za su shiga tattalin abin da suka samu har sai ya girma ya kai munzulin mutun watau ya isa kanna kansa. To a cikin al'adun Gana-gana su, kan nasa al'adun ya babbanta da na Hausawa saboda su Hausawa sukan yi goyon ciki, goyon gida bayan 'yarsu ta haihu idan dan fari ne sai a ce ta tafsi goyon gida to su Gana-gana ba su da wannan sai dai ta zauna a gidan mijinta har lokaci da ta haihu. To sai uwarr mijinta, ko daya daga cikin danginta ta hannun uwanta ko kuma hanunu uba ta zauna da ita ka fin ta haihu suna da wata al'adar da a ke kira Neman taimako.

III:II NEMAN TAIMAKO

D.a zarar mace ta sami Junu biyu sai iyayenta ko wa su masu kula da ita su dukufa neman taimako don ta sauка lafiya. Wannan taimakon da zasu nema ba na kudi ko na abinci ba ne a' wannan na neman lafiyar diyar su ne don dai ta sauка lafiyar Akan kafa mata dokokin da za ta kiyaye kamar kada ta rika cin abincin ko abin sha mai zaki, kamar zuma, ca suga da rake ko mazai kwaila ko alewa, sabo da saukin naujin fitowar jariri ko jariyya wanda yakan faru da ciwon zaki. Akan kuma gargedde ta ta kiyaye wasu tado di na mai ciki kamar rashin fita da date, ko zuwa rafi da mangariba, ko rusunawa ta dede s aboda kiyaye ciwon bayya. Su gana-gana suna da kula da mai ciki tun ciki na wata daya har ta haihu za'a kafa babban tu kunya a tsakiyar gida wadda yake cike da magani tana sha har ranar da za ta haihi. Ranar da aka ji ta sauка lafiya to wannan maganin sai a dauke shi daga inda yake. Wannan maganin da

ta sha zai taimaka mata har bayan rayurwarta a duniya domin ba wani maha
luki w-anda da zai cuce ta hanyar magani ko cuta, duk wanda ya dauki mugun
niyya da ita to sai ka gan mutun ya fadi ya mutu ba garan ba dalili kuma ba'a
san cewa shi wannan muganta ne ya je yi, ya koma kan-sa ba. Haihuwa har
wata kirari ake mata ana cewa "Haihuwa maganin mutuwa, ba don ke ba da iri
ya kare kuma kyaun gida da magaji". To ta wannan hanyar da iyayen ke bi
idam aka ce maka wannan Gana-gana ne sai ka ji an ce, "wai" "wai" ba ruwa
na da mutanen kasar kudu. Ba ko me ba ne iyakarsa kenan kuma kai da ka sha
wannan magani ba ruwan-ka da neman wata fitina ko yi niyyar yi wa wani to
sai ka gan ya koma kan ka

III:III   GUDA

A kan yi guda sau uku idan namiji aka samu. Idan mace ce kuma guda
buyu ne ake yi don nuna abinda aka samu. Watau shi guda tamkar. Shela ce,
cewa ga irin abin da aka haifa sai kuma ita ungozoma, ta zo ta yanka cibiyar da
ko yar da aka samu. Su Gana-gana suna da ungozoma ta musaman wadda ko
da, da tsakiyar dare ne tayi sauri ta, tafi wurin da aka yi haihuwar ta sa ruwa a
wuta na wanke da da kuma mai jego. Ita ungozoma ta kan yanke cibiyar da ko
'yo ta bune uwa watau mahifa saboda haka tunda ita ungozoma ta zo ta dauki
abinda aka samu, to sai ta yi wa dan ko "yar wanka. Akan hada sabulun salo
da majigi da dusa a wanke dan fes kafin a samu sabulun zamani ayi anfani da
shi sabo da fitar datti da maiko shi ya sa ake wanke abin da aka samu da
sabulun salo da majigi da dusa saboda wadansu iya'yan su kan zo da kazanta
to idan bai samu kyakyawar wanka ba to sai ka gan mutun ko ya glrma zai ta
warin kashi. Ita wannan ungozoma takan samu matai makiya saboda lalura ko
kuma tafiya ya ame ta. Shi kuma uban suna zaizo da matarsa da mutanen ta
suyi rawa ana manna masu kudi tare da jariri ko jaririya da aka samu- Bayan

an gama a kwai kungiyarda aka nada watau kungiyar "yaran mata" da tsofaffi
zasu hadu wuri guda a tattauna abubuwan daza'a yi da kuma kud'in da za'a
tara wa majego su wadannan kungiyar an zabe wata datijiya a ka ba ta
kuma kud'in da za'a tara. Su kuma wadannan yaran mata watau matasa (mata)
za su kawo ruwa wajer durom hudu da kuma itace ko wacce cikin su zata tafi
jeji ta kawo itacen hora wuta a kawo wa majego da shi za" ayi anfani da shi,
kuma majego zata yi wankar jegon ta har ta sita Arba"in. da wannan itacen
za'a yi abinci da shi ranar suna. Ita majego zata dafa abinci tire biyu daya na
rarraba wa kowa da kowa sai a tara wa majego kudi' da sauran abinda za'a ba
ta shi ke nan kowa sai ya watse ya koma gida sai dai a tara wa wata kuma
wadda Alheri ya samu.

III:IV WANKAN BIKI

Gana-gana dai ba su zuwa gida wankan buki. A gidan mijin suke
zaunawa suyi wanka shi wannan wanka biki wanka ne na tilas da yarinha take
yi ko ake yi mata da cewa ta sauка lafsiya da tafasasshen ruwan zafin gaske.
Hausawa su kan yi da runhu, ko sabara. Ko delbajiya saboda maganin
sammatsin Ciwon sanyin haihuwa.

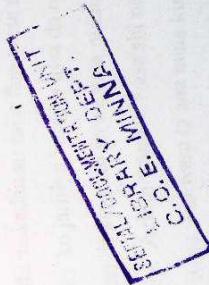
To Gana-gana ba su irin wanen wankar runhu ko delbajiya su suna
anfani da kwarya ne sai a tsu-tsula wa mai jego, a nan tunda abin yazo yana
kawo lahani ga wacce jinin ta ba karfi. Idan an tsula mata saita suma saboda
haka, an hana wanka da kwarya sai da soshiya sai a dumbula ta a tafasasshen
ruwan a zuba wa majego. Haka za'a runka mata wanka safe da maraice, har
shiga yi kwana daya-daya ama lura da ita har sai an tabbatar da ba cuta da ya
shiga mata domin aka kuskure ba'ayi da kyau ba, ko ma ba'ayi shi ba sam-sam

duk cutar da ta sameta sai a dangata, ta da rashin wankar.
ke wa wannan wankar.

"Wankar biki Maganin. Sumbwita, yarinya daure ki yi shi ki huta.
In kin kuskure shi sai buzunki⁽²⁾

III:V KUNUN BIKI

Tun daga ranar haihuwa mai jegozata shiga shan wannan kunun za'a yi
mata ne da kanwa ko a dan zuba mata, yaji la sha shi dimi-dimi Gana-gana
basu shan kumu kamar yadda Hausawa ke sha da sabara da kayan yaji ba. A'a
shi yajin kadan kawai ake sa shi a kunu saboda maganin nan da ta sha shi tun
tana da ciki to Gana-gana ba su ba da yaji ya yi yawa sai dai komai za ta ci,
zata ci shi ne da zafi-zafi ba za'a barsii ya huce ba hakanan ruwan zafi idan ta
ci abin ci bata da wata ruwan da zata sha sai na zafi saboda ciwon da ke ciki ya
warke wai domin inda d'ya fio ya warke. Sauran kayan barka da. Kayan
kauri, da walima Gana-gana ba su yin shi.

ZANEN SUNA

Taron da ake yi bayan kwana bakwai da hai huwa domin a rada wa jariri ko jaririya sunan da aka zaba wadda za'a riñka kiranshi ko ita da shi, shi ake kiran zamnen suna. To ana gobe suna akwai matar da ta ke raba suwit, da cinggal gida-gida salboda sanar da jama'a cewa a kwai suna gobe-gobe. To ranar suna sai ungo zuma ta zo ta fiio da jinjir, ko jinjira. Saboda a yi wa abin da aka samu wanka. Bayan anyi wa da ko 'yar wanka sai a. samu kaya mai kyau a sa mata ayi mata ko misthi ado saboda jama'ar da za su zo wurin suna da kuma kar ban jariri ko jaririya. Bayan rada suna akwai wasann da ake yi na musamman don taya uban suna ko majigego murnai haliwuwa. Wannan wasan, akan yi shi ne har ini guda. Za'ayi ta shagali ana kashe kudi.

IV:II YADDA GANA-GANA KE WASAR SUNA

Bayan wanzani ya aske wa jariri ko jaririya kai sei mallamaat su zo bayan rada. Suna da safie sai a ba wa jariri ko jaririya suna mai shala shi ma sai yayi shalalar. Sunar da aka rada ya ce Allah ya raya wane kowance sai ayi adu'a a watse. To bayan watsewar mazan da suka zo rada suna nan fa'za' fara shagali. Maroki ko marokiyai sai su zo da makadan su sai a fara wasa a gidan suna ana rera waka ana wasa uban jariri ko jaririya hannun uwu da na uba watau mutanen mai jego da mutanen uban da keya sai su zo suna manne — mannen kudi haka za'a yi tayi har rana ta kare. Acikin wannan wasa shi ne za'a kawo jaririya ko jariri a rike shi/ita ana wasa, ana awasa ta ana mata kirari ana mama mata kudi Gana-gana na da sunaye na gargaajiya wadan da ake kiran mutane da su kama haka.

Ramaku	L! Tani	Sunayen Gargejiyा
Lariba	Tali	Talatu
Allahamis	Wusa ko Laba ko Gana (namiji)	Lami ko Kashfi
Juma'a	Ajuma	Ajuma
Asaba	Ashibbi	Ashibbi
Juma'a	Lahadi	Lahadi
Abdaku	Abakare	Abakare
Adamu	Adama	Adama
Muhammadi	Nmadu	Nmadu
Hassan ko Hassana	Abagi	Abagi
Hussaini/Hussaina	Abako	Abako
Dan da yazo da kafa	Abini	Abini
Dan da aka hafia	Gunu	Gunu
Dan da yaza a nade	Awuyar sa.	Awuyar sa.

CHAPTER V. MUTUWA

Mutuwa kowa yasan rash ne wadda akayi idan mutun ya rasu ya koma ga ubangijin sa an san ranar an yi rashinsa kenan sai dai ayi fatar Allah ya kara hakuri da dangana. Sai a aika wa mutane ceva anyi rashin wancen ko wani sai kuma ayi zaman makoki da karbar ta'aziyar mutane kuma sai suzo su ta kawo sadaka da dafe-dafien abinci ma mutane da ke zuwa ta'ziya har kwana bakwai sai mutane su taru dia mallamai a yi adu'a wa Mammaci wadda ya mutu da fatan Allah ya jikan sa. Idan mace ce to sai mijin ta ya dan hakuri da danga-nanta da ya'yan ta da iyanyen ta. Idank kuma namiji ne matar sa sai ta yi zaman takaba har isawan wata hudu ko biyar idan ta fita takaba sai a arba gado wa magadda in kuma lana son zama ne gidan to sai ta cigaba da zama in kuma bata so to sai ta fita ta nemi wanii mijj wadda zata aura Ga al' adar Gana-gana kafin mutane su waisse akwai dodonni da ake yi ana wasan mutuwa akwai dodonni maza wadda Gana-gana suke kirun sa (ANYI GABO). Watau maza ne zalla zasu yi'i wasan ayi ta rawa ana kida da dare ranar da aka yi bakwai wadannan dodonni ga su yi'i ta rawa har ini guida. A ini na biju mata. Kuma sai su karbi fillisuyi tasa wasan. Shi kuma sunan wannan wasan shi ne (ALA MWA). Wannan Wasa na mata ne zalla zasu taru su yi'i ta kidi ana rawa ana buga ganga har na tsawon ini guida su ma. To bayan waran wasan na mata, shi ke nan kowa sai ya watse magana yakare sai dai ayi tawa mammacin adu'a-Allah ya jikansa ya hada rai da gafara. Ko wa sai ya tarra yanasa yanasa ya koma gidan sa.

CHAPTER VI

BUKU KUWA DA WASANNI

Bukukuwa sun kasu kashi da yawa idan aka ce buki ana nufin taruwar farin ciki. Muna da bukin suna, da bukin sallah da bukin Aure. Dak lokacin da wadanan bukukuwa suka tashi akan yi wasanni sosai.

Jama'a su kan taru da yawa a yi ta wasanni iri-iri na farin ciki ana murna. Ga yadda ake yin sa daya kan daya.

6:1 BUKIN SUNA: Suna kowa dai ya san farin ciki ne wadda ta samu saboda Samun karuwa da aka yi. A na bukin suna ranar da aka rada wa yaro/yarinya suna. Sai a taru akiro maka da/mawaka a yi ta rawa ana manne-mannen kudi wadansu ma sukan kiro majjegon tazo ta yi rawa shagali ne akeyi har na ini guda sannan kowa ya watse.

6:2 WASAN SALLAH:

Wannan wasan akan yi sa ne ranan bukin sallah bayan an dawo daga masallacin idi. Babba da yara maza da mata duk sai a taru a fillin daddalin gari a yi ta rawa ana kida ana wasanni kala-kala wadansu sukan kai kamar kwana ki uki ko hadu kafin wasan ya kare.

6:3 BUKIN AURE: Wasa ne da ake yin shi domin nuna farin ciki. Akan taru ne maza da mata babba da yaro mawaka da makada zasu taru ayi ta rawa ana manna kudi gidan ango da na amarya zasu taru ayi ta famar wasa da Naira ana manna wa A marya da ango kudo da kuma abokannan arziki har na koma guda kafin kowa ya watse.

WASAN SABON DOYA

6:4. Shi wannan wasan ana yai sa ne ranar da sabon doya ya fito, to ba wadda zai kai doya bakin sa kuma ba bu wanda zai sayar da doya sai an yanka shi kanana in za'a bare bawon sanan a zuba masa manja akai hanya a ajiye za'a samu katanga fasashe a zuba a ciki. Sannan a kai hanya a ajiye shi a dawo a ci gaba da wa sanne. Do donne zasu taru ana buga ganga ana rawa ana

CHAPTER VI

BUKU KUWA DA WASANNI

farin ciki. Muna da bukin suna, da yawa idan aka ce buki ana nufin taruwar da wadanhan bukukwu sulka tashi akan yi wasanni sossai. Janna'a su kan taru da yawa a yi ta wasanni iiri-ji'i na farin ciki ana murna. Ga yadda ake yi'n sa daya kan daya.

6:1 BUKIN SUNA: Suna kowa dai ya san farin ciki ne wadda ta samu saboda Samun karuwa da aka yi. A na bukin suna ranar da aka rada wa yaro/yarinnya suna. Sai a taru akiro maka da/mawaka a yi' ta rawa ana manne-mannen kudi wdansu ma sukan kiro majegon tazo da yi' rawa shagalii ne akcye'i har na ini guda sannan kowa ya watsse.

6:2 WASAN SALLAH:

Wannan wasan akan yi' sa ne ranan bukin sallah bayan an dawo daga masallacain idi. Babba da yara maza da mata duk sai a taru a fillin daddalin gari a yi ta rawa ana kida ana wasanni kala-kala wadansu sukan kai kamar kwana ki uki ko hadu kafin wasan ya kare.

6:3 BUKIN AURE: Wasa ne da ake yin shi domin nuna farin ciki. Akan taru ne maza da mata balbba da yaro mawaka da makada zasu taru ayi ta rawa ana manna kudi gidan anglo da na amarya zasu taru ayi ta famar wasa da Naira ana manna wa A maryda da aingo kudo da kuma abokannan arziki har na koma guda kafin kowa ya watsse.

6:4. WASAN SABON DOYA

Shi wannan wasan ana yi' sa ne ranar da sabon doya ya fito, to ba wadda zai kai doya bakiin sa kuma ba bu wanda zai sayar da doya sai an yanka shi kanana in za'a bare bawon sanan a zuba masa maija akai hanya a ajiye za'a samu katanga fasashe a zuba a ciki. Samnan a kai hanya a ajiye shi a dawo a ci gaba da wa sanne. Do donne zasu taru ana buga ganga ana rawa ana

waka har na kwanaki bakwai. Wannan wasan maza zalla ke yin sa kawai
bayan kwana bakwai sai a fara cin sabon doya.

DANGANTAKAR AL'ADUN GANA-GANA DA NA HAUSA WA
 CHAPITER VII
 Dangantaka tasakan'i Gana-gana da Hausawa bashi da yawa domin basu
 Hausa ba suna Kiran Namiyi "Ke" mace kuma "Ka" ke nan kun san cewa
 da wata dangantaka mai tsanai hakaman sa boda su karan kan su basu ji
 shi ga juna da na Hausawa. Sunaye kamara haka
 dangantakar zai yi wuya sai dai wajen kirian sunayen wadansu abubuwa ya kan
 shi ga juna da na Hausawa. Sunaye kamara haka

Gana-Gana	Hausawa	
Buta	Buto	Kof
Fitilla	Kitilla	Kof
Talatu	Talatu	Tani
Asabe	Asabe	Ladi

To dangantakar Hausawa da Gana-gana kuma shi ne tun da Gana-Gana
 karban kudin sha'ara da juna kuma suna wasa da juna nasu. Duk imda aka hadu
 da Nuflawa daya ne, akwai dangantaka tasakan'i wa har suna
 zakka ji cagan bakki na tashi tasakan'in-su. Katsimawa su ce sunne babba. Nuflawa
 succe sunne. Haka ma Gana-gana domin an dauke su duk daya ne 'yan uwar
 juma ne.

KAMMALAWA

Duka-duka na kammala aiki na tun daga farko mun yi magana kan tarihin Gana-Gana, da al'adunsu. Ma'anar aure kamar yadda mukha ce Aure dangataka ce tsakanin namiji da mace don hallicin zama tare. Haka kuma mun ga yadda Al'adan auwen Gana-Gana ta ke da kuma ire-iren aurensu. Kamar. Auren soyayya, Auren tiias, da kuma na zumunta. Haka kuma mun gan yadda kasar gara-gana take da Yadda zanen su ya sami asali mun kuma gan yadda da ake bukin suna watau haukuwa da kuma bukin mutuwu da wa sanni iri-iri.

Daga nan kuma mun ga Dangantakar ala'adar Ganagana da na Hausawa da kuma karin bayani a kan sunan gargejiya wadda sulke kirman mutanen su dashi. Sunanyen Raniku, da kuma sunayen da ake kirin nata da su da kuma sunayen maza. A karshe dai Godiya ya tabbata ga Allah madaukakin Sarki Alhamdulillahi.

Wadda ta rubuta

Hajiya Hajara Halidu Dangara.

LITA FIN DA NA DUBA
DA

WADDA TA BANI TARIHI

LITAFIN
ZAMAN HAUSAWA BUGU
NABIYU NA

HABIB ALHASSAN USMAN
IBRAHIM RABIU
MOHAMMED ZARRUK.

WADDA TA BADA TARIHI

- NANA AISHATU
ABUBAKAR JIWO
DANGARA
(MAHAIFIYATA)

Hajiya Hajara Halidu Dangara.

LITA FIN DA NA DUBA
DA

WADDA TA BANI TARIHI

LITAFIN
ZAMAN HAUSAWA BUGU
NABIYU NA

HABIB ALHASSAN USMAN
IBRAHIM RABIU
MOHAMMED ZARRUK.

WADDA TA BADA TARIHI

- NANA AISHATU
ABUBAKAR JIWO
DANGARA
(MAHAIFIYATA)